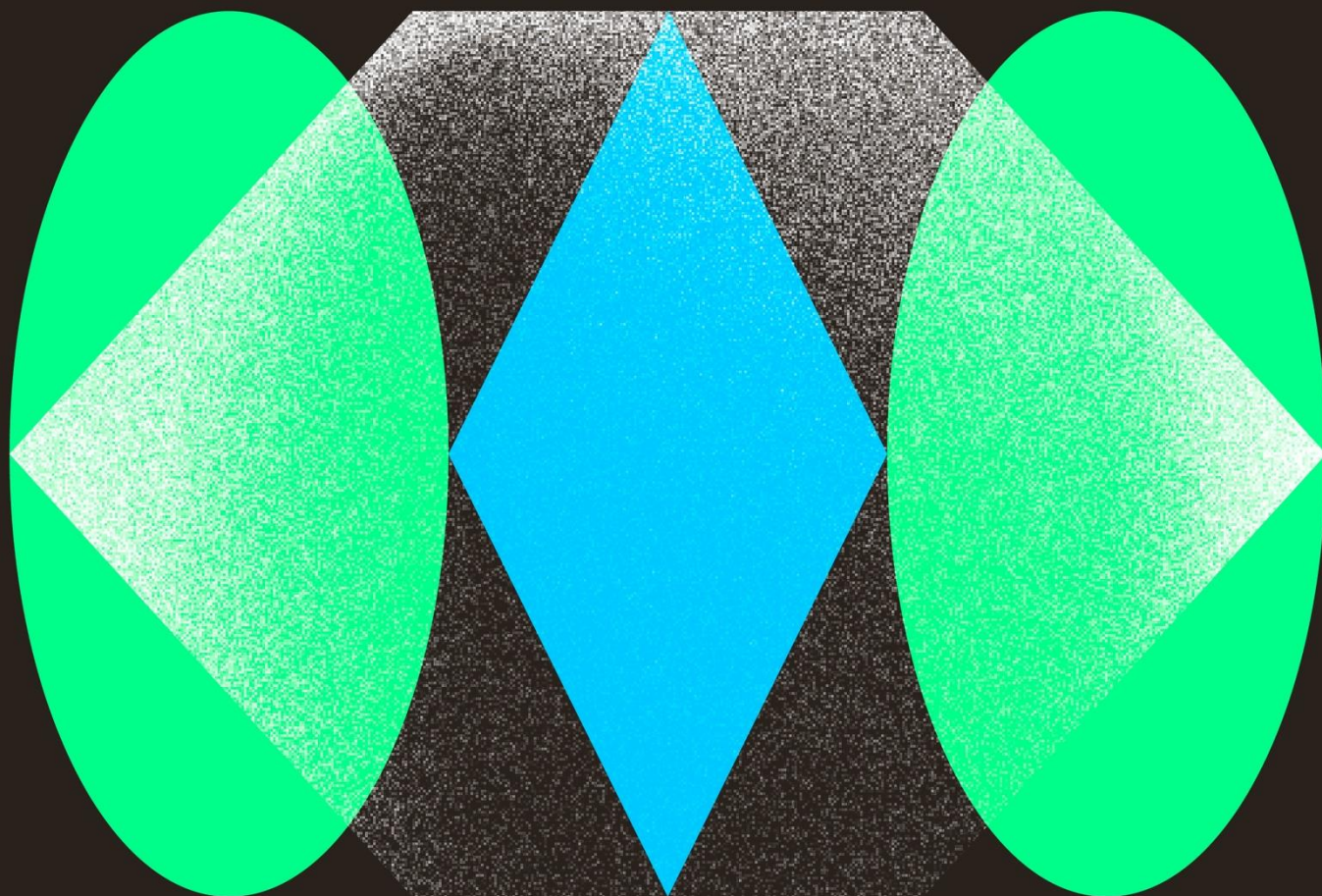

Waarde van cultuur

Inleiding en methode

Jens Verhoeven, Bram Spruyt & Jessy Siongers

1. Inleiding

Debatten over de waarde van cultuur verzanden vaak in dovemansgesprekken. Voor de ene is de vraag stellen op zich al een teken van de instrumentalisering van cultuur en dus foute boel. Voor de ander is onderzoek naar de waarde van cultuur een logisch gevolg van de vaststelling dat cultuurparticipatie effecten heeft en dat een samenleving ernaar moet streven dergelijke effecten beter te begrijpen en misschien zelfs helpen te versterken. Integraal deel van dergelijke debatten is de discussie over de breedte van de waarde van cultuur. Sommigen leggen vooral de nadruk op de zogenaamde ‘intrinsieke waarde’ van cultuur, een positie die aansluit bij het *l’art pour l’art* principe van de postmoderne kunst. Daarbij wordt cultuur waardevol bevonden omwille van haar intrinsieke kwaliteiten zoals schoonheid of esthetische beleving. Het probleem met die benadering is dat met zo’n brede invulling de waarde van cultuur een veronderstelling wordt veeleer dan een empirisch te toetsen verschijnsel. De cultuursector doet zichzelf tekort met zo’n invulling te hanteren. Men zou bovendien kunnen stellen dat wanneer mensen echt het gevoel hebben dat iets een effect heeft, het ongeacht de kwantitatieve parameters dan ook automatisch zou moeten betekenen dat er een effect bestaat. In dat geval kan men de vraag ook omdraaien en stellen dat als mensen denken dat iets geen effect heeft op hen, er ook effectief geen effect is. Het verschijnsel reclame of propaganda illustreert meteen waarom het geen goed idee is ‘effecten of waarde van’ te verengen tot die invloeden waar mensen zich ook bewust van zijn. Dat neemt uiteraard niet weg dat het definiëren van de reikwijdte van de waarde van cultuur belangrijk is en dat heel veel ‘effectbenaderingen’ de neiging hebben waarde (te) eng definiëren en zich uitsluitend richten op de misschien vluchtige kortetermijneffecten van deelname aan een cultuuractiviteit.

Het voorgaande illustreert de nood aan een benadering van de waarde van cultuur die enerzijds recht doet aan de eigenheid van de cultuursector maar anderzijds ook wel de vraag durft te stellen hoe cultuurparticipatie precies werkt en via welke mechanismen het welke effecten heeft op participanten en/of hun omgeving.

Binnen de contouren van het Kenniscentrum Cultuuronderzoek werd daarom een onderzoekslijn opgezet naar de Waarde van Cultuur gericht op inventaris, analyse en synthese. De eerste stap in deze onderzoekslijn bestaat uit een grootschalige, systematische, en op synthese gerichte literatuurstudie waarvan de neerslag gespreid wordt over een reeks deelrapporten. Dit eerste deelrapport fungeert als inleiding en focust zich op (de verantwoording van) de gehanteerde methodologie en gemaakte keuzes.

Terwijl in het vervolg duidelijk zal worden dat we ‘waarde’ breed invullen – en van verschillende waardes zullen spreken – dienden we toch een zekere afbakening te maken. Deze eerste nota bespreekt die keuzes, geeft duiding bij onze overwegingen en maakt vooral helder hoe we concreet aan de slag zijn gegaan. Dat laatste zowel met betrekking tot de inhoudelijke focus van de geselecteerde studies als wat betreft de gehanteerde zoekstrategie. Het verduidelijken van deze zaken is belangrijk. We hopen immers dat deze rapporten geen eindpunt vormen, maar een startpunt om verder te debatteren en te zoeken naar de waarde(s) van cultuur. Zoiets vereist een heldere afbakening van wat we precies onderzocht hebben en op welke manier.

2. Welke cultuur?

Het begrip ‘cultuur’ transformeerde over de jaren heen tot een verzamelnaam die vele ladingen dekt. Dankzij de onduidelijke invulling wordt er in de literatuur nonchalant mee omgegaan. Het concept ‘cultuur’ verschijnt in de vorm van zowel afhankelijke als onafhankelijke variabele. Het wordt zowel meetbaar als onmeetbaar bevonden, tastbaar in de vorm van kapitaal maar tegelijk ondefinieerbaar omdat cultuur zich niet laat kapteren in termen die er geen deel van uitmaken. Grofweg zou men kunnen stellen dat er twee dominante interpretaties zijn van het begrip cultuur: (1) de antropologische interpretatie van cultuur en (2) een nauwere interpretatie die uitgaat van meetbare cultuuruitingen.

Cultuur als antropologisch begrip is zonder twijfel de meest holistische benadering, maar daarmee ook de minst concrete. De invulling sluit aan bij wat Alexander (2003) omschrijft als het ‘sterke programma’ (cfr. Strong program) van de benadering van cultuur. In deze invulling is cultuur geen ding ‘[...] but a dimension, not an object to be studied as a dependent variable but a thread that runs through, one that can be teased out of, every conceivable social form’ (p.7). Cultuur wordt binnen deze benadering niet gezien als statisch fenomeen, maar als een praktijk die bestaat omdat ze gereproduceerd wordt. Men zou kunnen stellen dat dergelijke antropologische invulling van het cultuurbegrip behoort tot een meer interpretatieve sociologie, waarbij cultuur niet inherent waardevol of betekenisvol is, maar waarbij betekenissen en waarden worden geconstrueerd door middel van culturele factoren zoals symbolen en narratieven. Uitgaande van het feit dat mensen betekenisgevende wezens zijn, hebben we op deze manier nood aan cultuur om alle ervaringen die we opdoen te kunnen interpreteren. Vanuit deze benadering is cultuur waardevol omdat het ons in staat stelt elkaar te begrijpen. Het zorgt ervoor dat we betekenissen kunnen delen, en we kunnen terugvallen op een gemeenschappelijk kader, een gedeeld tekenrepertoire (Laermans, 2002) of een

culturele toolkit (Swidler, 1986). We delen betekenissen van objecten, handelingen, verbanden. We kunnen het er met mekaar over hebben. Die betekenissen zijn vertrouwd, gewoon. Ze hebben in die zin geen verleden. We herhalen ze, passen ze aan, actualiseren ze, stellen ze aan de orde, geven er kritiek op, enzovoort. Kortom, we communiceren erover en ermee (Gielen, Elkhuisen, van der Hoogen, Lijster, & Otte, 2014). Zonder dat delen, zonder die gemeenschappelijkheid, wordt samenleven onmogelijk. Wanneer we spreken over cultuur als een antropologisch begrip, dan hebben we het dus over cultuur als bindmiddel, cultuur als a *whole way of life* (Williams, 1983). Het is de cultuur die we zien als bestaanswaarde, de cultuur die dient als fundamentele voedingsbodem waaruit een samenleving kan groeien. Bekeken vanuit de antropologische visie op cultuur is de vraag naar de waarde van cultuur eigenlijk triviaal. Mensen onderscheiden zich van dieren door cultuur waardoor het vanzelfsprekend is dat cultuur een diepgaand effect heeft op mensen. Wanneer de ambitie erin bestaat om uit onderzoek, en dus empirisch, de waarde van cultuur te achterhalen, is het uitgangspunt dat alles cultuur is niet werkbaar.

Om deze reden zijn we genoodzaakt onze interpretatie van cultuur te vernauwen tot haar meetbare effecten. Wanneer er in wat volgt naar cultuur verwezen wordt, dan hebben we het dus over meetbare cultuuruitingen. Dit betreft nog steeds activiteiten die verruimend zijn op geestelijk vlak en betekenisgevend zijn, maar die bovendien begrensd zijn in tijd en ruimte. We vernauwen de interpretatie van cultuur zo tot de capteerbare waaier van culturele uitingen/artefacten/objecten (zowel de kunsten, erfgoed als sociaal-cultureel werk) welke op zichzelf waarde creëren (door bv. de manier waarop de samenleving erin wordt verbeeld of de manier waarop gereageerd wordt op maatschappelijke gebeurtenissen). Het begrensd karakter van deze interpretatie van cultuur – cfr. de focus op cultuurparticipatie – laat toe een onderscheid te maken tussen culturele en niet-culturele activiteiten, zodat deelnemers en niet-deelnemers met elkaar vergeleken kunnen worden. In deze studie richten we ons dus op de empirische effecten die cultuur heeft op deelnemers.

Voor wat dan als culturele activiteit geldt baseren we ons op de 'Measuring cultural participation' uitgebracht door UNESCO (2009). Binnen deze invulling wordt cultuur gezien als een verzameling van culturele domeinen, waaronder activiteiten, goederen en diensten die een rol spelen in de verschillende fasen van de cultuurcyclus of waardeketen. Deze fasen omvatten: 'creation, production, dissemination, exhibition/ reception/ transmission, production/ consumption' (p. 16). Deze invulling beslaat zowel actieve als passieve/ receptieve vormen van cultuurparticipatie en zowel georganiseerde als niet-georganiseerde, gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde, reguliere als evenementiële

cultuuractiviteiten. De focus gaat bovendien naar een zeer brede reeks domeinen en disciplines: roerend, onroerend en immaterieel cultureel erfgoed, podiumkunsten (theater, dans, circus, muziek, ...) beeldende kunsten, literatuur, en film. Domeinen zoals design, games en algemene media worden bewust uitgesloten om de focus van de studie te behouden en de haalbaarheid van de literatuurstudie te garanderen. Omdat het doel van deze studie gericht is op de causale effectiviteit van specifieke culturele uitingen, en niet zozeer op het verwerven van een diepgaand inzicht op hoe holistische culturele processen functioneren binnen specifieke gemeenschappen of sociale groepen, kiezen we dus voor een nauwere, meetbare benadering van cultuur.

3. Waarde van cultuur

3.1. Waarde als effect

Om de waarde van cultuur te begrijpen en te meten, is het essentieel methoden te gebruiken die de effecten van culturele uitingen kunnen vaststellen. Daarom wordt de waarde van cultuur binnen het kader van dit onderzoek geïnterpreteerd als de aantoonbare effecten waarbij we een empirische samenhang vaststellen tussen cultuuruitingen en uitkomstindicatoren. Met betrekking tot de dataverzameling van de literatuurstudie betekent dit concreet dat in de eerste plaats **longitudinaal en (quasi)-experimenteel onderzoek** onze interesse geniet. In longitudinaal onderzoek worden dezelfde mensen over de tijd gevolgd en vinden er metingen plaats op meerdere tijdstippen. Dat laat toe om, bijvoorbeeld, te meten hoe de gezondheidstoestand van een persoon door de tijd verandert wanneer die participeert aan een bepaalde vorm van cultuur. Experimenteel onderzoek voegt daaraan toe dat het mogelijk wordt de stimulus – participatie aan podiumkunsten, bijvoorbeeld – duidelijk te onderscheiden door een experimentele groep te vergelijken met een controlegroep, die niet werd blootgesteld aan deze stimulus. Op die manier kan er duidelijk worden afgetoetst in welke mate cultuur verantwoordelijk is voor een bepaald effect. De bestaande literatuur die rapporteert over de effecten van cultuur is, echter, voornamelijk gebaseerd op niet-longitudinaal onderzoek, ofwel cross-sectioneel onderzoek. Aangezien longitudinaal onderzoek vereist dat respondenten doorheen de tijd gevolgd worden, vraagt het immers veel tijd en middelen, die doorgaans niet voorhanden zijn. Cross-sectioneel onderzoek vereist maar één contactafname, waardoor het een stuk betaalbaarder en sneller kan verlopen. Het nadeel van dit soort onderzoek is dat het gericht is op correlaties, samenhang in de variatie tussen kenmerken die op eenzelfde moment bevraagd zijn. Strikt

genomen laat dergelijk onderzoeksdesign niet helemaal toe uitspraken te doen over de richting van causaliteitclaims. Veroorzaakt participatie aan cultuur een verschuiving in houdingen of zijn het daarentegen mensen met bepaalde houdingen die al geneigd zijn aan cultuur te participeren? Cross-sectioneel onderzoek kan die vraag nooit met zekerheid beantwoorden. De houding die dient te worden aangenomen, is noodzakelijkerwijze pragmatisch.

Dit betekent niet dat cross-sectioneel onderzoek geen waarde kan hebben. Ook wanneer onderzoek geen causale uitspraken toelaat, kunnen de inzichten in de verbanden tussen cultuurparticipatie en attitudes relevant zijn. Bovendien kan de vraag gesteld worden of het denken in termen van uni-directionele causaliteit wel zo zinvol is (Paluck & Green, 2009). Gegeven de complexe realiteit waarbinnen culturele uitingen zich voordoen, is het tenslotte een gewaagde assumptie om uit te gaan van een helder eenrichting oorzaak-gevolg verband (Byrne & Callaghan, 2022). Het onvermogen sociaalwetenschappelijk onderzoek in een sociaal vacuüm zonder ruis te organiseren, heeft als gevolg dat het mediërend element erg moeilijk zuiver geïdentificeerd kan worden. In dat opzicht zeggen zowel cross-sectioneel als longitudinaal onderzoek weinig over causaliteit. Aangezien we niet zozeer geïnteresseerd zijn in de richting van het verband, maar uitspraken willen doen over de samenhang tussen cultuurparticipatie en bijhorende effecten, hoeven we ons niet te beperken tot longitudinale en quasi-experimentele studies.

In aanvulling op longitudinaal en (quasi)-experimenteel onderzoek, is kwalitatief onderzoek een waardevol instrument om de complexiteit van de waarde van cultuur verder te verkennen. Terwijl longitudinaal, (quasi)-experimenteel en cross-sectioneel onderzoek zich voornamelijk richten op het meten van kwantificeerbare effecten, biedt kwalitatief onderzoek de mogelijkheid dieper in te gaan op de ervaringen, percepties en contexten die ten grondslag liggen aan de waargenomen effecten. Door middel van technieken zoals diepte-interviews, focusgroepen en observaties kunnen onderzoekers inzicht krijgen in de verschillende mechanismen waarlangs cultuuruitingen betekenis krijgen en invloed hebben op individuen en gemeenschappen. Zoals Mercer (2002) reeds aangaf, stelt kwalitatief onderzoek ons in staat verder te kijken dan de metrische waarden die de deelname en consumptie omvatten van cultuur, het biedt inzicht in "hoe mensen deze culturele vormen gebruiken voor verschillende doeleinden, zoals identiteitsbevestiging, persoonlijke ontwikkeling, sociale onderscheiding en afbakening, enzovoort, en hoe deze verschillende gebruiken worden gekoppeld aan sociaaleconomische en andere demografische variabelen"

(p. 80). In deze studie nemen we dan ook kwalitatieve studies mee omdat deze studies meer inzicht kunnen leveren in *hoe* cultuur van waarde is.

3.2. De domeinen waar cultuur van waarde is

De empirische effecten van cultuur zijn herhaaldelijk onderwerp van onderzoek geweest, zij het vaak op verschillende manieren gemeten. In dit deel van het onderzoek richten we ons vooral op de manier waarop verschillende onderzoekers deze empirische effecten categoriseren, met het oog op het ontwikkelen van een algemeen model. We verdelen de effecten die voortkomen uit longitudinaal, (quasi-)experimenteel en cross-sectioneel onderzoek (zowel kwalitatief als kwantitatief) onder in verschillende domeinen waarin ze zich manifesteren. Op deze manier kunnen we een overzicht bieden van de gebieden waar cultuur waarde creëert. In een eerste fase van de dataverzameling werd de data gecategoriseerd binnen categorieën die we hebben ontleend aan voorgaande literatuurstudies. Meer specifiek steunen we op drie belangrijke inspiratiebronnen. Aangezien de recentste Nederlandstalige literatuurstudie rond de waarde van cultuur dateert uit 2014 – zie Gielen et al. (2014) – beschouwen we dit als scharnierpunt waarrond we onze literatuurstudie opzetten. Naast “De waarde van cultuur” van Gielen et al. (2014), synthetiseren we de ideeën van Matarasso’s (1997) “Use of ornament”, wat binnen effectonderzoek naar de sociale waarde van cultuur beschouwd kan worden als een soort canon. Tenslotte is onze benadering ook sterk geïnspireerd door “Understanding the value of arts and culture” van Crossick and Kaszniska (2016). Zoals zal blijken is de taxonomie toegepast in laatstgenoemde onderzoek vanuit een beleidsmatige invalshoek, wat een nieuw licht werpt op de zaak. Verder wordt Bourdieus kapitalentheorie aangehaald met betrekking tot de onrechtstreekse effecten van cultuur:

Matarasso (1997) onderzocht in "Use or Ornament?" de sociale effecten van cultuurbeleving in Engeland door deelnemers en uitvoerders van 60 kunstprojecten te bevragen. In samenwerking met Comedia bestudeerde hij tussen 1995 en 1997 op grote schaal de niet-economische impact van deelname aan kunst en cultuur. Ondanks mogelijke kritiek op de representativiteit van zijn onderzoek, bood zijn verzameling ervaringen een vernieuwend perspectief dat als basis diende voor verder onderzoek. Matarasso (1997) toonde dat de deelname aan kunst en cultuur een positieve invloed heeft op persoonlijke groei, zelfvertrouwen, vaardighedenontwikkeling en educatieve vooruitgang op individueel niveau. Ook benadrukte hij de bijdrage aan algemene sociale cohesie en de ontwikkeling van een diepgaander begrip. Daarnaast werden domeinen zoals gezondheid en creativiteit gekoppeld

aan deelname aan culturele activiteiten. Matarasso identificeerde zes thema's die de sociale impact van deelname aan kunst en cultuur samenvatten, hoewel er enige overlap tussen deze thema's bestaat, bieden ze een uitgebreid inzicht in de sociale effecten van cultuuruitingen. Een eerste thema is de positieve invloed van deelname aan kunst en cultuur op (i) **persoonlijke ontwikkeling**. Een respondent die aan een theatergroep deelnam, merkte bijvoorbeeld op hoe dit zijn zelfvertrouwen vergrootte. Dit illustreert hoe culturele activiteiten kunnen bijdragen aan het zelfbeeld en de groei van individuen. Daarnaast benadrukte Matarasso het belang van culturele participatie voor (ii) **sociale cohesie**, een inzicht waar ook Putnam's (2000) klassiek studie naar 'sociaal kapitaal' als kenmerk van een gemeenschap (veeleer dan van een individu) sterk op steunt. Gemeenschappelijke kunstprojecten, zoals een gemeenschapskunstproject, brachten diverse groepen samen en bevorderden het wederzijds begrip en respect. Een voorbeeld hiervan is hoe een dergelijk project in een buurt met diverse achtergronden resulteerde in een toename van begrip en respect tussen deelnemers. Hier valt het al meteen op dat cultuur niet alleen van waarde kan zijn op individueel niveau, maar tevens ook op collectief niveau. Een ander thema waar dit opvalt is (iii) **de empowerment van de gemeenschap en zelf-determinatie**. Lokale evenementen, zoals een muzikfestival georganiseerd door de gemeenschap, stimuleerden deelnemers om gezamenlijk beslissingen te nemen en droegen bij aan organisatorische vaardigheden en een gevoel van trots en eigenaarschap. Verder benoemde Matarasso het belang van culturele projecten voor (iv) **het lokale imago en identiteit**. Bijvoorbeeld, een fotografieproject dat de unieke aspecten van een buurt belichtte, hielp om negatieve percepties te veranderen en het lokale imago te verbeteren. De tentoongestelde werken boden een nieuwe kijk op de schoonheid en veerkracht van de gemeenschap. Ook de impact van cultuur op (v) **verbeelding en visie** werd belicht. Deelnemers aan innovatieve culturele projecten ontdekten nieuwe expressieve mogelijkheden en veranderden hun perceptie van individuele en gemeenschapsmogelijkheden. Zo ontdekten bijvoorbeeld deelnemers aan een dansproject nieuwe manieren om zichzelf en hun creatieve potentieel uit te drukken. Tot slot werd de positieve invloed van culturele activiteiten op (vi) **gezondheid en welzijn** benadrukt. Kunsttherapieprogramma's werden niet alleen als uitlaatklep voor expressie bevonden, maar leidden ook tot verbetering van het emotionele welzijn van deelnemers met geestelijke gezondheidsproblemen.

Hoewel de economische impact van cultuur en kunst reeds uitgebreid onderzocht was, vormt "Use or Ornament?" dankzij de erkenning van de sociale impact één van de eerste onderbouwde studies die een uitgebreid overzicht bieden van de effecten van georganiseerde

cultuur. Het pad werd zo geëffend voor een meer holistische benadering met betrekking tot effectonderzoek naar de impact van cultuur.

Het onderzoek van Gielen et al. (2014) bouwde verder op deze kennis. Zestien jaar na “Use or ornament?”, blikten Gielen en collega’s terug op het onderzoek dat er over de jaren heen is gevoerd met betrekking tot de georganiseerde kunsten en cultuur, opnieuw met als doel de empirisch-aantoonbare effecten ervan te verduidelijken. Waar bij “Use or Ornament?” de blik uitsluitend gericht was op de sociale effecten, trachtten Gielen en collega’s met “**De waarde van cultuur**” een meer omvattende indeling te maken. Aan de hand van een literatuurstudie van (grotendeels) peer-reviewed artikels kwamen zij tot vijf domeinen waar cultuur van waarde bevonden kan worden. Naast sociale effecten, onderscheiden zij cognitieve effecten, gezondheid, ervaringswaarden en economische effecten. De **(i) sociale effecten** waarover Gielen en collega’s schrijven zijn grotendeels vergelijkbaar met de interpretatie van Matarasso, met dien verstande dat de studie van Gielen en collega’s op meer empirisch bewijs steunt en hun onderverdeling ook hiernaar schikken. De focus ligt voornamelijk opnieuw op sociale cohesie, door, bijvoorbeeld, te participeren aan sociaal-cultureel werk (Cockx & Bastiaensen, 2010). Deelnemers leren er niet alleen elkaar kennen maar leggen ook een actievere levensstijl aan de dag: ze willen iets betekenen voor gelijkgezinden, de buurt of samenleving (Sardu, Mereu, Sotgiu, & Contu, 2012). Ook amateurkunsten worden, bijvoorbeeld, vaak in groep uitgevoerd waardoor ze sociale opbrengsten kunnen verwezenlijken (Kirschner & Tomasello, 2010). Verder worden **(ii) cognitieve effecten** onderscheiden. Daarmee verwijst men naar de impact van cultuurbeleving op geestelijke vermogens zoals zingeving, perceptie, geheugen, ruimtelijk inzicht, redeneren, emoties, etc. Kortom: kennis van zichzelf en van de samenleving waarin dat ‘zelf’ functioneert. Het bewijzen van, bijvoorbeeld, creativiteit leent zich echter niet eenvoudig tot onderzoek. Het empirisch onderzoek naar de cognitieve effecten werd door Gielen en collega’s in 2014 nog pril bevonden. Wel werden er in de literatuur duidelijk empirisch resultaten vastgesteld over toename van motoriek, auditief vermogen en vocabulaire door het beoefenen van en verdiepen in muziek (Forgeard, Winner, Norton, & Schlaug, 2008; Preminger, 2012). Sinds 2014 nam de belangstelling van **(iii) gezondheid** met betrekking tot cultuur duidelijk toe. Hierdoor was er aanzienlijk meer empirisch onderzoek dan wanneer Matarasso gezondheid vermeldde als mogelijks domein waarbinnen cultuur van waarde kan zijn (Verhoeven, Spruyt, & Slongers, 2024). Gielen en collega’s doelen dan voornamelijk op hoe culturele betrokkenheid (receptief of actief) een invloed heeft op subjectieve gezondheid: de mate van tevredenheid over onze gezondheid en ‘het leven’ (Cuyppers et al., 2012; Grossi, Tavano Blessi, Sacco, & Buscema, 2012). Nauw verbonden aan

de cognitieve effecten, worden in het rapport ook de intrinsieke waarden van cultuur onderscheiden, of nog: de **(iv) ervaringswaarden**. Dat zijn de waarden die niet gerealiseerd zouden kunnen worden zonder cultuur, denk hierbij aan: uitgedaagd worden in je denken en verbeelding, emotioneel geraakt worden, een nieuwe wereld leren kennen, ‘ontsnappen’, Empirisch onderzoek van, bijvoorbeeld, de verruiming van denkkaders door dans en theater ondersteunt dit (Walmsley, 2011). Maar bijvoorbeeld ook onderzoek naar de beleving en impact van lezen speelt hier een rol (Colpaert, Glorieux, Lauwerysen, Moens, & Vandebroeck, 2007). Tenslotte focussen Gielen en collega’s, in tegenstelling tot Matarasso, ook op de **(v) economische effecten** van cultuur. Opnieuw wordt zo de collectieve waarde van cultuur in de verf gezet. Op basis van de literatuur worden vier soorten effecten op de economie onderscheiden. Allereerst zorgt deelname aan georganiseerde cultuur voor werkgelegenheid en voor economische activiteiten door wie eraan deelneemt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het multipliereffect waarbij de input (bv. subsidies) kleiner is dan de financiële output die erdoor tot stand komt (Cebr, 2013). Een minder direct effect wordt vastgesteld bij de meerwaarde die (publieke) kunst kan bieden bij de heropleving van steden of stadsdelen (Andres & Grésillon, 2013). Het Guggenheimmuseum in Bilbao, dat dankzij zijn iconische uitstraling fungeert als toeristische trekpleister is hier een uitstekend voorbeeld van. Maar ook festivals, evenementen, ... kunnen hetzelfde effect veroorzaken. Ten derde wordt er vastgesteld dat de aanwezigheid van een rijk cultureel aanbod een positieve impact heeft op de vastgoedmarkt van een stad of gebied, ook bij mensen die zelf eigenlijk niet aan cultuur participeren (Lazrak, Nijkamp, Rietveld, & Rouwendal, 2014). Ten slotte wordt er vastgesteld dat er een verband bestaat tussen de creativiteit van een bevolkingsgroep en diens economische prestatie (Bille, 2012). De exacte causaliteit is in deze context, met moeilijk meetbare begrippen zoals ‘creativiteit’, echter wel moeilijk te bepalen. Kortom, Gielen en collega’s stellen op basis van de literatuur vast dat een hoge bevolkingsdichtheid de creativiteit bevordert en dat de cultuursector de economie van zijn omgeving gunstig beïnvloedt.

Verder nemen we ook nog het rapport van Crossick and Kaszniska (2016) in rekening bij het opzetten van onze eigen literatuurstudie. ‘Understanding the value of arts & culture’, verscheen twee jaar na het rapport van Gielen en collega’s en bundelt eveneens onderzoek naar de verschillende waarden van cultuur. Net zoals de eerder besproken literatuurstudies wordt er door Crossick en Kaszniska opnieuw een onderverdeling gehanteerd. In tegenstelling tot ‘De waarde van cultuur’, is de insteek van ‘Understanding the value of arts & culture’ eerder beleidsmatig. In het algemeen zijn de gelijkenissen met het rapport van Gielen en collega’s echter groot. De onderverdeling loopt dan ook voor een groot stuk gelijk. Crossick

en Kaszniska onderscheidden eveneens vijf categorieën waarin de impact van cultuur valt te structureren. (i) **Economie** en (ii) **gezondheid** worden hierbij op dezelfde manier geïnterpreteerd als Gielen et al.. Het sociale domein wordt in vergelijking met het rapport van Gielen en collega's onderverdeeld in (iii) '**gemeenschappen, regeneratie en ruimte**' en (iv) '**de betrokken burger: burgerlijke daadkracht & burgerbetrokkenheid**'. De effecten die Gielen en collega's verdeelde binnen 'ervaringswaarden' en 'cognitieve effecten' worden door Crossick en Kaszniska tenslotte grotendeels samengenomen onder de term (v) '**het reflecterend individu**'.

Tenslotte hanteren we ook een Bourdieusiaanse benadering om rekening te kunnen houden met de onrechtstreekse effecten van cultuur. Net zoals de consument beweert niet beïnvloed te worden door de hyperproductieve reclame-industrie, zal de cultuurconsument zich mogelijk ook niet bewust zijn van een groot aantal effecten die cultuur teweegbrengt. Wanneer we de waarde van cultuur trachten te definiëren volstaat het dus niet om enkel rekening te houden met de effecten die worden vastgesteld bij gebruikers van cultuur. Deze werkwijze, gehanteerd door onder andere Matarasso (1997), Gielen et al. (2014) en Crossick en Kaszniska (2016), wordt echter wel in de hand gewerkt aangezien een groot deel van onderzoek naar de effecten van cultuur vertrekt vanuit de rechtstreekse beleving van de cultuurconsumenten. Hoewel deze benadering zeer waardevol is om de rechtstreekse effecten van cultuur uit te lichten, zouden de waarden van cultuur vernauwd worden wanneer er exclusief vanuit dit standpunt naar literatuur wordt gezocht. De kapitalen waarmee Bourdieu werkt (economisch, cultureel, sociaal; en later ook psychologisch (Dóci, Spruyt, De Moortel, Vanroelen, & Hofmans, 2023)) hebben namelijk een universeel karakter waardoor ze niet uitsluitend toepasbaar zijn op één individu maar ook eenvoudiger interpreteerbaar zijn voor sociale groepen. Bovendien zijn de kapitalen onderling overdraagbaar.

Op deze manier bekeken kan cultuur niet alleen een direct effect hebben op de gebruiker, maar ook indirect door eerst te worden omgezet in een ander soort kapitaal of domein voordat het zijn invloed uitoefent op de cultuurconsument. Stel je bijvoorbeeld iemand voor die als kind regelmatig met een ouder naar het theater ging. Door deze herhaalde bezoeken ontwikkelt het kind een diepgaande kennis van toneelstukken, theaterjargon en de sociale gebruiken die kenmerkend zijn voor de theaterwereld. Deze vertrouwdheid met de cultuur en de bijbehorende 'gedeelde symbolen' vergemakkelijkt later het leggen van contacten binnen de theatergemeenschap, bijvoorbeeld door informele gesprekken met regisseurs, acteurs of programmeurs aan te gaan. Via dit netwerk slaagt de persoon er uiteindelijk in een functie als programmeur bij een theatergezelschap te verkrijgen. Hier zien we hoe cultureel kapitaal

(kennis van theater en het opgebouwde netwerk) wordt omgezet in sociaal kapitaal (nuttige connecties), wat vervolgens resulteert in financieel kapitaal (de verworven baan). Daarnaast kan men stellen dat de persoon hierdoor werkzaam is in een sector die hij waardevol vindt, wat bijdraagt aan een gevoel van voldoening en mentaal welzijn, oftewel psychologisch kapitaal.

Als we de omzetbaarheid van cultureel kapitaal interpreteren vanuit de effecten van cultuur, dan krijgen we opnieuw een aantal categorieën waarin deze effecten in kunnen worden onderverdeeld: (i) **economisch** kapitaal, (ii) **sociaal** kapitaal en (iii) **psychologisch** kapitaal. Belangrijker dan deze onderverdeling is Bourdieu's cruciale idee dat effecten overdraagbaar zijn – daarom spreekt hij van kapitaalsoorten die onderling omzetbaar zijn – en bovendien niet uitgeput raken na één overdracht. Een effect vanuit het sociale domein op het economische kan dus ook het gevolg zijn van cultuurconsumptie. Hoewel we de waarde van cultuur onderverdelen in meerdere domeinen, is het belangrijk te erkennen dat deze domeinen niet los van elkaar staan, maar eerder moeten worden beschouwd als communicerende vaten. Onderzoeksmatig valt zo'n effectenpad enkel vast te stellen in een ruimte die volledig afgesloten is van externe sociale invloeden. Dit soort onderzoek is gezien de complexiteit en ethische verantwoording, echter, niet voor handen. Wel kunnen we extra alert zijn voor de effecten die cultuur op lange termijn veroorzaakt, hier is de kans namelijk groter op *spill-over* of *trickle-down* tussen de verschillende domeinen. Om deze reden spenderen we tijdens de dataverzameling, naast aan kortetermijneffecten, ook expliciet aandacht aan langetermijneffecten. Dit doen we omdat terwijl kortetermijneffecten, zoals inspiratie die voortkomt uit een muziekstuk of de sociale verbindingen die ontstaan tijdens een tekenles, duidelijk het gevolg zijn van culturele participatie. Langetermijneffecten, zoals de impact van cultuurparticipatie tijdens de jeugd of de overdracht van cultuur van ouders op kinderen, laten zich minder makkelijk meten omdat ze gelijktijdig in verschillende domeinen impact kunnen hebben. Daarom zijn we voor de dataverzameling van langetermijneffecten flexibeler in de voorwaarden dan voor kortetermijneffecten.

Zoals weergegeven in **Tabel 1**, synthetiseren we uit de vier bovengenoemde kernstudies vier domeinen waarbinnen de korte- en langetermijneffecten van cultuurparticipatie in kunnen worden onderverdeeld. We vertrekken vanuit Bourdieus kapitalen en onderscheiden een (i) **economisch domein** en (ii) **sociaal domein**. Deze domeinen worden, tenslotte, ook telkens vermeld in de literatuurstudies van Matarasso (1997), Gielen et al. (2014) en Crossick and Kaszniska (2016), zij het dat Matarasso's focus enkel ligt op de sociale effecten. We kozen ervoor om de interpretatie Gielen en collega's te hanteren voor de sociale effecten en niet die

van Matarasso. De elementen zoals persoonlijke ontwikkeling', 'verbeelding & visie' en 'gezondheid en welzijn' die Matarasso onder sociale effecten plaats, maar Gielen en collega's niet, plaatsen we binnen het domein (iii) **gezondheid**, bestaande uit mentale en fysieke gezondheid. We interpretern effecten binnen mentale gezondheid als effecten die een impact hebben op zaken als veerkracht, optimisme en hoop. Merk op hoe de interpretatie van 'cognitieve effecten' uit het werk van Gielen en collega's gedeeltelijk aansluit bij onze interpretatie van gezondheidsdomein. We onderscheiden zelf ook een (iv) **cognitief domein**. In tegenstelling tot Gielen en collega's houden we dit domein beperkt tot kennis, vaardigheden, creativiteit en horizonverbreding. Dat hangt nauw samen met wat Crossick en Kaszniska verstaan onder 'het reflecterend individu', met dat verschil dat er ook vaardigheden zoals, bijvoorbeeld, wiskundig inzicht door het beoefenen van muziek onder begrepen kan worden. In onze analyses zijn we opzoek naar meetbare cultuuruitingen, de focus ligt dus voornamelijk op extrinsieke en semi-intrinsieke waarden van cultuur Van Maanen (2009, p. 150). Buiten het gegeven dat cognitieve effecten (zoals een bredere kennis en reflectie) kunnen bijdragen tot andere ervaringen en belevingen van kunst komen de zuiver intrinsieke of 'ervaringswaarden' die door Gielen en collega's onderscheiden wordt, in onze analyse dus minder aan bod.

Tabel 1 biedt een overzicht van de verschillen types uitkomsten die we bestuderen vanuit de vraag naar de waarde van cultuur. Bij het bespreken van de verschillende uitkomsten, zullen we wel nog rekening moeten houden met één extra onderscheid dat alle thematische focussen doorkruist, namelijk het verschil tussen vrijwillige en verplichte cultuurdeelname. In schoolcontexten nemen leerlingen bv. vaak verplicht deel aan allerlei culturele initiatieven, variërend van zeer formele tot zeer informele vormen van cultuureducatie, en van ex-cathedra lessen tot zeer actieve vormen van cultuurparticipatie. Ook binnen het vrijetijdsaanbod kent men deze verschillende vormen; wat verplichte deelname echter vooral onderscheidt van de meer vrijblijvende cultuurparticipatie, is de deelnemerspopulatie en hun initiële houding ten opzichte van cultuur, welke (zeker vooraf aan de deelname) vaak negatiever zal zijn. Daar zullen we bij de interpretatie van de resultatenrekening mee moeten houden. Bij de bespreking van de resultaten zullen we dan ook steeds weergeven indien de vorm van cultuurdeelname in zekere mate een verplicht karakter had.

Tabel 1. Domeinen waarbinnen cultuur van waarde kan zijn

Domeinen	Matarasso	Gielen et al.	Crossick & Kasznka	Bourdieu
Economisch	/	Economische effecten	Economie	Economisch kapitaal
Sociaal	Sociale cohesie	Sociale effecten	Gemeenschappen, regeneratie en ruimte	Sociaal kapitaal
	Zelf-determinatie	Ervaringswaarden	Burgerlijke daadkracht en betrokkenheid	
	Lokale imago en identiteit			
Gezondheid	Persoonlijke ontwikkeling	Cognitieve effecten	Gezondheid	Psychologisch kapitaal
	Verbeelding en visie	(Mentale) gezondheids-effecten	Het reflecterend individu	
	(Mentale) gezondheid en welzijn	Ervaringswaarden		
		(Fysieke) gezondheids-effecten		
Cognitief	/	Cognitieve effecten	Het reflecterend individu	/
		Ervaringswaarden		

4. Methode

De syntheses van Matarasso (1997), Gielen et al. (2014) en Crossick & Kaszynska (2016) bieden een waardevolle achtergrond als referentiekader voor ons onderzoek. De data van de jongste studie zijn echter ruim 10 jaar oud. Bovendien steunen de drie studies veeleer op een *narratieve* review van het bestaande onderzoek. Ze claimen met andere woorden niet om exhaustief te zijn, maar focussen op de belangrijkste bevindingen van kernpublicaties. Die kernpublicaties kunnen maar hoeven niet gepubliceerd te zijn in peer-reviewed wetenschappelijke tijdschriften.

Dit onderzoek beoogt (1) een *systematische* literatuurstudie, uitgevoerd op (2) peer-reviewed artikels die (3) verschenen tussen januari 2010 en april 2024. Elk van deze kenmerken is belangrijk en vereist een verantwoording.

Een systematische literatuurstudie beoogt alle studies te bestuderen die gepubliceerd werden in een bepaald domein of vakgebied. Review studies kampen altijd met een probleem van selectie bias: onderzoeken naar effecten of impact hebben een grotere kans om gepubliceerd te worden als er ook daadwerkelijk een effect gevonden wordt. Hoewel wetenschappers de laatste jaren meer en meer aangemoedigd worden om ook zogenaamde nul-effecten te rapporten – onderzoek waar er dus geen effect wordt gevonden – weten we dat dit in de praktijk vaak minder gebeurt. Indien men dan bij een reviewstudie ook niet alle relevante studies in rekening brengt, wordt het probleem alleen maar groter. Om die reden willen we dus zeker focussen op alle relevante studies.

We focussen ook op peer-reviewed artikels. Daardoor zijn we enerzijds zeker dat er een degelijke kwaliteitscontrole uitgevoerd werd én anderzijds dat we zoeken in een heel duidelijk afgebakend universum. Studies die geen peer-review ondergingen verschijnen dikwijls alleen op lokale websites en zijn in die zin moeilijk *systematisch* te vinden. De keuze voor peer-review artikels is dus niet zozeer een keuze tegen specifieke onderzoeken maar wel een logisch gevolg van het systematisch opzet van onze studie.

Tot slot, is het ons doel een state of the art studie te maken. Daartoe loopt de observatie tot bij de start van ons onderzoek (2024). We starten de observatieperiode in 2010. Dit laat ons toe goed in te schatten of onze methode er minstens in slaagt de studies die in eerdere reviewstudies besproken werden te vinden. In dat opzicht fungeert de periode 2010-2014/2015 als een soort controleperiode.

Gebaseerd op voorgaande overwegingen en doelen werd een concrete zoekstrategie opgesteld. Ze vertrok van de interpretatie van de concepten ‘cultuur’ en ‘waarde’ zoals gehanteerd in de onderzoeken uit **Tabel 1**. De combinatie van een 14-jarige tijdsperiode en de vele interpretaties die het woord ‘cultuur’ in zich draagt resulteert in een enorme uitkomst aan mogelijk relevante onderzoeken. Om zoveel mogelijk irrelevant onderzoek te mijden uit onze dataverzameling, zijn strenge voorwaarden noodzakelijk. Concreet onttrokken we uit database ‘Web of Science’ alle artikels die in hun titel (TI) zowel (1) cultuur(vormen), (2) effecten en (3) een relevant domein vermelden. Onderzoek waar (2) effecten vermeld werden in de abstract (AB) of de keywords (AK) werden ook meegenomen. Rekening houdend met de meest courante begrippen uit de voorstudie, leverde dat volgende *searchstring* op:

```
* (1) * (
  TI = (
    "Cultur*" OR "Art" OR "Arts" OR "museum*" OR "Concert*" OR
    "Heritage" OR "performing arts" OR "Theatre*" OR "Painting" OR
    "Playing music" OR "Reading books"
  )
)
* (2) * AND
(
  AB = (
    "Effect*" OR "Impact*" OR "Improve*" OR "Promote*" OR "Decline*" OR
    "Influence*" OR "Enhance*" OR "Change*" OR "Worsen*" OR
    "Develop*" OR "correlat*" OR "associat*"
  )
  OR TI = (
    "Effect*" OR "Impact*" OR "Improve*" OR "Promote*" OR "Decline*" OR
    "Influence*" OR "Enhance*" OR "Change*" OR "Worsen*" OR
    "Develop*" OR "correlat*" OR "associat*"
  )
  OR AK = (
    "Effect*" OR "Impact*" OR "Improve*" OR "Promote*" OR "Decline*" OR
    "Influence*" OR "Enhance*" OR "Change*" OR "Worsen*" OR
    "Develop*" OR "correlat*" OR "associat*"
  )
)
* (3) * AND
(
  TI = (
    "Economic" OR "Financial" OR "employment" OR "Economy" OR
    "value" OR "capital" OR "Wealth" OR "Social*" OR "Identity" OR
    "Communit*" OR "Collectiv*" OR "Solidarity" OR "Psychological" OR
    "Health" OR "Wellbeing" OR "Reflecting" OR "Imagination" OR
    "Self-esteem" OR "Resilience" OR "E.Q." OR "Emotional intelligence" OR
    "Stress" OR "Agression" OR "Depressed" OR "Depression" OR
    "Cognitive" OR "Knowledge" OR "Intellectual" OR "Memory" OR
    "Creativity" OR "Physical*" OR "Sleep" OR "Fitness" OR "Energy"
  )
)
```

Toegepast op Web of Science, gefilterd voor Engelstalige artikels, leverde deze *search string* in een eerste ronde 21.514 resultaten op. Tijdens het reviewen werd er vervolgens gefilterd voor vaak terugkerende begrippen die buiten onze scope vielen, hiervan waren ‘cell-culture’ en ‘business-culture’ de voornaamste. Dat leverde uiteindelijk een verzameling van 18.013 artikels.

De resultaten van de literatuurzoektocht werden vervolgens geïntegreerd in een EndNote-bibliotheek. Dubbele vermeldingen werden verwijderd. De gegevens werden geüpload naar ASReview LAB. ASReview LAB is een gratis *open-source machine learning-tool* ontwikkeld door de Universiteit Utrecht (Van De Schoot et al., 2021). Ondanks het relatief jonge karakter van de tool, wordt het goed onthaald en bevestigen onderzoeken – zie van Dijk et al. (2023) en Wolcherink, Pouwels, van Dijk, Doggen, and Koffijberg (2023) – de meerwaarde ervan. De tool helpt bij het screenen en systematisch labelen van een uitgebreide collectie tekstuele data. Aan de hand van de abstracts wordt handmatig beslist welke literatuur al dan niet relevant is om mee op te nemen in de verdere analyse. Het algoritme, dat bij aanvang gevoed wordt door minimaal vijf relevante en vijf irrelevante artikels, leert van dit proces en voorspelt vervolgens welk ongelabeld artikel het meest waarschijnlijk relevant bevonden zal worden. Dit doet het door gebruik te maken van de Naïve Bayes classificatietechniek. Met deze methode worden woorden in het abstract gescoord op basis van hoe vaak ze voorkomen in relevante artikels. Woorden die vaker voorkomen, krijgen een hogere score, terwijl minder frequente woorden een lagere score ontvangen. Om de relevantie van abstracts te voorspellen, worden de scores van alle woorden samengevoegd. Het abstract met de hoogste totale score wordt vervolgens als meest relevant beschouwd en eerstvolgend getoond. Belangrijk bij het gebruik van deze tool is de eindcriteria die worden gehanteerd. Dat wil zeggen: het aantal irrelevante artikels op rij dat wordt toegelaten voordat het beoordelen wordt stopgezet. Op basis van onderzoek van Wolcherink et al. (2023) stelden we een eindcriterium vast van 100 opeenvolgende, irrelevante onderzoeken.

In de eerste testronde werden met behulp van ASReview alleen de onderzoeken uit de periode 2010–2014 ($n= 3.672$) geanalyseerd. Dit stelde ons in staat om te controleren hoeveel onderzoeken uit referentiestudie "De waarde van cultuur" van Gielen et al. (2014) overeenkwamen met onze zoekstring, gecombineerd met de Naïve Bayes-classificatietechniek en een eindcriterium van 100 irrelevante studies. Omdat beide onderzoeken hetzelfde doel nastreven en een overlappende periode van vier jaar hebben (2010–2014), was een vergelijking mogelijk. We stelden een minimale overeenkomst van 50% vast, wat werd behaald, aangezien 10 van de 18 peer-reviewed onderzoeken in onze

database waren opgenomen¹. Om te vermijden dat het algoritme zich zou vastwerken op één domein, werden in de eerste ronde vier algoritmes aangemaakt: één per domein.

Tabel 2. Uitkomsten analyseronde 2010–2014

Domein	Beoordeelde onderzoeken	Relevante onderzoeken
Economisch	518	33
Sociaal	600	51
Gezondheid	493	58
Cognitief	138	16

Vervolgens werden de uitkomsten uit **Tabel 2** gebruikt als input voor screenings van de volledige dataset. De uitkomsten hiervan worden in een vereenvoudigde versie weergegeven in **Tabel 3**. Omdat uit de screening van de data tussen 2010–2014 bleek dat nauwere zoekcriteria resulteren in een efficiëntere werking van het algoritme, werden de domeinen in de praktijk onderverdeeld in subcategorieën om gericht te kunnen zoeken. Voor de overzichtelijkheid tonen we hier de cumulatieve uitkomsten, later gaan we dieper in op de onderverdeling. De reden waarom het aantal beoordeelde onderzoeken afneemt naarmate de tabel vordert heeft te maken met de volgorde waarin de domeinen zijn gereviewed. Tijdens het reviewproces werden steeds ook onderzoeken genoteerd die relevant zijn voor de andere domeinen. Domeinen die later gereviewed werden konden zo rekenen op een algoritme dat sterker gevoed was bij aanvang van het reviewproces.

Tabel 3. Uitkomsten analyseronde 2010–2024

Domein	Beoordeelde onderzoeken	Relevante onderzoeken
Economisch	992	198
Sociaal	939	120
Gezondheid	654	153
Cognitief	667	113

¹ Enkel rekening houdend met onderzoeken die gepubliceerd staan op Web of Science.

Finaal werden er 5.001 abstracts beoordeeld op hun relevantie, 535 abstracts werden daarvan uiteindelijk relevant bevonden. In een latere fase ondergaan deze 535 abstracts nog een laatste beoordeling op basis van de volledige tekst.

Naast de controle op basis van het werk van Gielen et al. (2014) werd ook een extra controle uitgevoerd door willekeurige datasets te laten screenen door een tweede beoordelaar. Na een korte training om de inclusiecriteria op elkaar af te stemmen, screenden beide beoordelaars onafhankelijk van elkaar de abstracts. Hierbij lag de overeenstemming steeds boven de 80%. Daarnaast werd er gecontroleerd op mogelijke selectiebias die zou kunnen ontstaan wanneer de reviewer de naam van de auteur of het tijdschrift ziet. Om dit te voorkomen, verbergt ASReview deze informatie.

5. Referenties

- Alexander, J. C. (2003). *The meanings of social life: A cultural sociology*. Oxford University Press, USA.
- Andres, L., & Grésillon, B. (2013). Cultural brownfields in European cities: a new mainstream object for cultural and urban policies. *International journal of cultural policy*, 19(1), 40–62.
- Bille, T. (2012). The Scandinavian approach to the experience economy—does it make sense? *International journal of cultural policy*, 18(1), 93–110.
- Byrne, D., & Callaghan, G. (2022). *Complexity theory and the social sciences: The state of the art*. Routledge.
- Cebr. (2013). The contribution of the arts and culture to the national economy. *A Report for Arts Council England and the National Museum Directors' Council*.
- Cockx, F., & Bastiaensen, H. (2010). *De betekenis van sociaal-culturele praktijken: resultaten van een belevingsonderzoek bij participanten in het sociaal-cultureel volwassenenwerk*. Socius.
- Colpaert, J., Glorieux, I., Lauwerysen, K., Moens, M., & Vandebroeck, D. (2007). Cultuurkijker. Er is genoeg voor iedereen. Empirische bouwstenen voor een genuanceerde visie op de cultuurdeelname in Vlaanderen.
- Crossick, G., & Kaszniska, P. (2016). Understanding the value of arts and culture: The AHRC Cultural Value Project.
- Cuypers, K., Krokstad, S., Holmen, T. L., Knudtsen, M. S., Bygren, L. O., & Holmen, J. (2012). Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression and satisfaction with life among adults: the HUNT study, Norway. *J Epidemiol Community Health*, 66(8), 698–703.
- Dóci, E., Spruyt, B., De Moortel, D., Vanroelen, C., & Hofmans, J. (2023). In search of the social in psychological capital: integrating psychological capital into a broader capital framework. *Review of General Psychology*, 27(3), 336–350.
- Forgeard, M., Winner, E., Norton, A., & Schlaug, G. (2008). Practicing a musical instrument in childhood is associated with enhanced verbal ability and nonverbal reasoning. *PloS one*, 3(10), e3566.
- Gielen, P., Elkhuisen, S., van der Hoogen, Q., Lijster, T., & Otte, H. (2014). *De waarde van cultuur*. Socius.
- Grossi, E., Tavano Blessi, G., Sacco, P. L., & Buscema, M. (2012). The interaction between culture, health and psychological well-being: Data mining from the Italian culture and well-being project. *Journal of Happiness Studies*, 13, 129–148.

- Kirschner, S., & Tomasello, M. (2010). Joint music making promotes prosocial behavior in 4-year-old children. *Evolution and human behavior*, 31(5), 354–364.
- Laermans, R. (2002). Het cultureel regiem: cultuur en beleid in Vlaanderen.
- Lazrak, F., Nijkamp, P., Rietveld, P., & Rouwendal, J. (2014). The market value of cultural heritage in urban areas: an application of spatial hedonic pricing. *Journal of Geographical Systems*, 16, 89–114.
- Matarasso, F. (1997). Use or ornament. *The social impact of participation in the arts*, 4(2), 34–41.
- Mercer, C. (2002). Towards cultural citizenship: Tools for cultural policy and development. Available at SSRN 2153304.
- Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual review of psychology*, 60, 339–367.
- Preminger, S. (2012). Transformative art: art as means for long-term neurocognitive change. *Frontiers in human neuroscience*, 6, 96.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. *Simon Schuster*.
- Sardu, C., Mereu, A., Sotgiu, A., & Contu, P. (2012). A bottom-up art event gave birth to a process of community empowerment in an Italian village. *Global health promotion*, 19(1), 5–13.
- Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. *American sociological review*, 273–286.
- UNESCO. (2009). *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics (FCS)*. UNESCO Institute for Statistics.
- Van De Schoot, R., De Bruin, J., Schram, R., Zahedi, P., De Boer, J., Weijdem, F., Kramer, B., Huijts, M., Hoogerwerf, M., & Ferdinands, G. (2021). An open source machine learning framework for efficient and transparent systematic reviews. *Nature machine intelligence*, 3(2), 125–133.
- van Dijk, S. H. B., Brusse-Keizer, M. G. J., Bucsan, C. C., van der Palen, J., Doggen, C. J. M., & Lenferink, A. (2023). Artificial intelligence in systematic reviews: promising when appropriately used. *Bmj Open*, 13(7). <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-072254>
- Van Maanen, H. (2009). *How to study art worlds: On the societal functioning of aesthetic values*. Amsterdam University Press.
- Verhoeven, J., Spruyt, B., & Siongers, J. (2024). Cultuurparticipatie als de gezondheid en financiële middelen het toelaten: een poging tot synthese. In J. Siongers (Ed.), *Participatie in Vlaanderen 2024*. ACCO.
- Walmsley, B. (2011). Why people go to the theatre: a qualitative study of audience motivation. *Journal of Customer Behaviour*, 10(4), 335–351.
- Williams, R. (1983). *Culture and society, 1780–1950*. Columbia University Press.
- Wolcherink, M. J. O., Pouwels, X., van Dijk, S. H. B., Doggen, C. J. M., & Koffijberg, H. (2023). Can artificial intelligence separate the wheat from the chaff in systematic reviews of health economic articles? *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 23(9), 1049–1056. <https://doi.org/10.1080/14737167.2023.2234639>
- Alexander, J. C. (2003). *The meanings of social life: A cultural sociology*. Oxford University Press, USA.
- Andres, L., & Grésillon, B. (2013). Cultural brownfields in European cities: a new mainstream object for cultural and urban policies. *International journal of cultural policy*, 19(1), 40–62.
- Bille, T. (2012). The Scandinavian approach to the experience economy—does it make sense? *International journal of cultural policy*, 18(1), 93–110.
- Byrne, D., & Callaghan, G. (2022). *Complexity theory and the social sciences: The state of the art*. Routledge.
- Cebr. (2013). The contribution of the arts and culture to the national economy. *A Report for Arts Council England and the National Museum Directors' Council*.

- Cockx, F., & Bastiaensen, H. (2010). *De betekenis van sociaal-culturele praktijken: resultaten van een belevingsonderzoek bij participanten in het sociaal-cultureel volwassenenwerk*: Socius.
- Colpaert, J., Glorieux, I., Lauwerysen, K., Moens, M., & Vandebroeck, D. (2007). Cultuurkijker. Er is genoeg voor iedereen. Empirische bouwstenen voor een genuanceerde visie op de cultuurdeelname in Vlaanderen.
- Crossick, G., & Kaszniska, P. (2016). Understanding the value of arts and culture: The AHRC Cultural Value Project.
- Cuypers, K., Krokstad, S., Holmen, T. L., Knudtsen, M. S., Bygren, L. O., & Holmen, J. (2012). Patterns of receptive and creative cultural activities and their association with perceived health, anxiety, depression and satisfaction with life among adults: the HUNT study, Norway. *J Epidemiol Community Health*, 66(8), 698–703.
- Dóci, E., Spruyt, B., De Moortel, D., Vanroelen, C., & Hofmans, J. (2023). In search of the social in psychological capital: integrating psychological capital into a broader capital framework. *Review of General Psychology*, 27(3), 336–350.
- Forgeard, M., Winner, E., Norton, A., & Schlaug, G. (2008). Practicing a musical instrument in childhood is associated with enhanced verbal ability and nonverbal reasoning. *PloS one*, 3(10), e3566.
- Gielen, P., Elkhuisen, S., van der Hoogen, Q., Lijster, T., & Otte, H. (2014). *De waarde van cultuur*: Socius.
- Grossi, E., Tavano Blessi, G., Sacco, P. L., & Buscema, M. (2012). The interaction between culture, health and psychological well-being: Data mining from the Italian culture and well-being project. *Journal of Happiness Studies*, 13, 129–148.
- Kirschner, S., & Tomasello, M. (2010). Joint music making promotes prosocial behavior in 4-year-old children. *Evolution and human behavior*, 31(5), 354–364.
- Laermans, R. (2002). Het cultureel regiem: cultuur en beleid in Vlaanderen.
- Lazrak, F., Nijkamp, P., Rietveld, P., & Rouwendal, J. (2014). The market value of cultural heritage in urban areas: an application of spatial hedonic pricing. *Journal of Geographical Systems*, 16, 89–114.
- Matarasso, F. (1997). Use or ornament. *The social impact of participation in the arts*, 4(2), 34–41.
- Mercer, C. (2002). Towards cultural citizenship: Tools for cultural policy and development. Available at SSRN 2153304.
- Paluck, E. L., & Green, D. P. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual review of psychology*, 60, 339–367.
- Preminger, S. (2012). Transformative art: art as means for long-term neurocognitive change. *Frontiers in human neuroscience*, 6, 96.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: The collapse and revival of American community. *Simon Schuster*.
- Sardu, C., Mereu, A., Sotgiu, A., & Contu, P. (2012). A bottom-up art event gave birth to a process of community empowerment in an Italian village. *Global health promotion*, 19(1), 5–13.
- Swidler, A. (1986). Culture in action: Symbols and strategies. *American sociological review*, 273–286.
- UNESCO. (2009). *The 2009 UNESCO framework for cultural statistics (FCS)*. Canada, Montreal: UNESCO Institute for Statistics.
- Van De Schoot, R., De Bruin, J., Schram, R., Zahedi, P., De Boer, J., Weijdem, F., ... Ferdinands, G. (2021). An open source machine learning framework for efficient and transparent systematic reviews. *Nature machine intelligence*, 3(2), 125–133.
- van Dijk, S. H. B., Brusse-Keizer, M. G. J., Bucsán, C. C., van der Palen, J., Doggen, C. J. M., & Lenferink, A. (2023). Artificial intelligence in systematic reviews: promising when appropriately used. *Bmj Open*, 13(7). doi:10.1136/bmjopen-2023-072254
- Van Maanen, H. (2009). *How to study art worlds: On the societal functioning of aesthetic values*: Amsterdam University Press.

-
- Verhoeven, J., Spruyt, B., & Siongers, J. (2024). Cultuurparticipatie als de gezondheid en financiële middelen het toelaten: een poging tot synthese. In J. Siongers (Ed.), *Participatie in Vlaanderen 2024*: ACCO.
- Walmsley, B. (2011). Why people go to the theatre: a qualitative study of audience motivation. *Journal of Customer Behaviour*, 10(4), 335–351.
- Williams, R. (1983). *Culture and society, 1780–1950*: Columbia University Press.
- Wolcherink, M. J. O., Pouwels, X., van Dijk, S. H. B., Doggen, C. J. M., & Koffijberg, H. (2023). Can artificial intelligence separate the wheat from the chaff in systematic reviews of health economic articles? *Expert Review of Pharmacoeconomics & Outcomes Research*, 23(9), 1049–1056. doi:10.1080/14737167.2023.2234639